

BIBLIOTEKARZ PODLASKI
3/2021 (LII)
<https://doi.org/10.36770/bp.624>
ISSN 1640-7806 (print) ISSN 2544-8900 (online)
www.bibliotekarzpodlaski.pl

Olena Bondareva*

Uniwersytet imienia Borysa Hrinchenki w Kijowie, Ukraina /

/ Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7126-452X

Artur Bracki**

Uniwersytet imienia Borysa Hrinchenki w Kijowie, Ukraina /

/ Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-8327-0468

Художня артикуляція проблеми постлюдства у п'єсі Карела Чапека “Р.У.Р. Россумові універсальні роботи”

Artistic articulation of the problem of posthumanity in the play
by Karel Čapek “R.U.R. Rossum’s universal robots”

Abstract: In the article Karel Čapek’s play “R.U.R. Rossum’s universal robots” is read not only as an anti-utopia devoted to the confrontation between humans and robots, but also as a work of art that defines a number of humanitarian discourses of the twentieth and early twenty-first centuries. The play correlates with modern humanitarian studies of

* Olena Bondareva – prof. dr hab., główny pracownik naukowy Katedry Literatury Ukrainińskiej, Komparatystyki i Hrinchenkoznawstwa Instytutu Filologii Uniwersytetu im. Borysa Hrinchenki w Kijowie, autorka m.in. studium *Creation of author’s lexical and semantic dictionary in the dramaturgical practice of Oleksandr Irvanets* (2021).

** Artur Bracki – dr hab., profesor Katedry Literatury Ukrainińskiej, Komparatystyki i Hrinchenkoznawstwa Instytutu Filologii Uniwersytetu im. Borysa Hrinchenki w Kijowie, autor m.in. artykułu *Postać Oleksy Horbacza w ukraińskim emigracyjnym dyskursie językoznawczym* (2019).

Olena Bondareva, Artur Bracki, *Artistic articulation of the problem of posthumanity...*

posthumanity, posthumanism and transhumanism, examines various projects of posthumanistic reduplication of man – the archetype of the homunculus, types of humanized robots, cyborgs, iron warriors, predicts the decline of masculine discourse and the origins of feminism. The impact factor of this dramatic text goes beyond fiction and theatre and extends to the whole culture, because the concept of “robot” introduced by Karel Čapek is a stable concept of culture, transformation and technology. At the conceptual level, the article deals with the ability of artistic thinking to forecast, identify promising general scientific issues and structure future humanitarian discourses.

Keywords: impact factor, homunculus, robot, car riot, cyborg, iron warrior, Nazism, artistic prognosis, posthumanity.

Постановка проблеми. Через сто років після створення Карелом Чапеком п'єси “Р.У.Р. Россумові універсальні роботи” її можна прочитати українською, адже перший український переклад п'єси, здійснений Оленою Ващенко, вийшов 2020 року під егідою видавничого дому “Комора” і був присвячений сторіччю публікації твору (1920) та його сценічної прем'єри (1921)¹.

Цей неординарний твір навіть сьогоднішніми читачами досі сприймається як сучасний і цікавий, а свого часу він був справжнім інтелектуальним вибухом, адже всього за кілька років після створення текст п'єси було перекладено тридцятьма мовами та після прем'єри у Празі швидко втілено на багатьох театральних сценах, у тому числі у Аахені, Варшаві, Белграді, Берліні, Відні, Лондоні, Москві, Нью-Йорку, Цюриху. Упродовж десяти років сценічні версії цього твору були реалізовані також у театрах Угорщини, Франції, Норвегії, Швеції, Бельгії, Данії, Болгарії, Естонії, Литви, Австралії, Японії, Ізраїлю, Аргентини тощо. Також варто пам'ятати, що впродовж семи разів номінування Карела Чапека на Нобелівську премію з літератури (1932–1938 рр., премію автор так і не отримав) „Р.У.Р.” щора-

¹ Чапек К. *Р.У.Р. Россумові універсальні роботи: колективна драма з елементами комедії на три дії*, Київ: Комора, 2021. Цитати у тексті статті наведено за цим виданням.

зу називався серед вершинних творів письменника, вартих такої високої відзнаки. У 1938 році саме за цим твором компанією ВВС було здійснено першу телевізійну постановку у жанрі фантастики².

Важко переоцінити вплив літературного твору „Р.У.Р. Россумові універсальні роботи” на загальну культуру – адже саме після публікації цієї п’єси відбуваються фіксація, утвердження та поширення терміну „робот”. “У 2020 році всесвітньовідоме слово „РОБОТ”, яке з’явилося в п’єсі Карела Чапека „Р.У.Р.” („Россумові універсальні роботи”), відсвяткувало своє перше сторіччя”³, – зазначила Олена Ващенко. Вона наводить достеменно історію походження цього поняття, зафіксовану чеськими газетами „Lidové noviny” (24.12.1933) та „Prager Tagblatt” (23.09.1935): сам Карел Чапек спершу хотів назвати своїх механічних персонажів – „штучних робітників” – „лаборами”, але слово видавалося йому фонетично не дуже придатним, і за порадою брата Йозефа було використано найменування „роботи”, адже „robota” в чеській мові існує з XVII ст. і означає „важка, каторжна робота”, „панщина”, а це цілком відповідало задумові п’єси”⁴. Згодом слово “робот” стає стійким концептом культури, трансформацій і технологій.

Імпакт-фактор драматургічного тексту Чапека, таким чином, виходить далеко за межі художньої літератури і театру і поширюється на всю культуру, багато в чому визначаючи та прогнозуючи її майбутню проблематику. Безпосередньо у літературі інспірується чимало сюжетів, пов’язаних із протистоянням людей та „розумних машин”, „роботів”, зароджуються нові типи героїв, жанрово окреслюються визначальні риси майбутніх кіберпанків. Відповідно, сам текст вартує на сучасні прочитання та інтерпретацію.

Мега статті – здійснити прочитання тексту Карела Чапека „Р.У.Р. Россумові універсальні роботи” як твору, яким визначено низку гуманітарних дискурсів XX – початку XXI століть.

² Айзпурвит К. В *Чехии отмечают столетие слова «робот»*, придуманного братьями Чапеками. Radio Prague International: Архив передач. URL: <https://ruski.radio.cz/v-chehii-otmechayut-stoletie-slova-robot-pridumannogo-bratyami-chapekami-8698439>

³ Ващенко О. *Чеському слову “робот” сто років!* „Слово Просвіти” 2021, №5(1109), 4–10 лютого, с. 16.

⁴ Там само, с. 16.

Olena Bondareva, Artur Bracki, *Artistic articulation of the problem of posthumanity...*

Об’єктом дослідження є п’єса „Р.У.Р. Россумові універсальні роботи”, створена Карелом Чапеком як своєрідна антиутопія, що знаменує протистояння людини і машини у футурологічних проєкціях, та її кореляції із сучасними гуманітарними дослідженнями постлюдства і трансгуманізму, **предметом** – здатність художнього мислення до прогностики, означування перспективної загальнонаукової проблематики та структурування майбутніх гуманітарних дискурсів.

Аналіз досліджень на публікацій. Сьогодні будь-які праці, присвячені загальному стану культури, як правило, не обходяться без фіксації її цифрової компоненти та її впливу на подальший розвиток суспільства. Виникає навіть терміносполука “цифрова гуманітаристика” („Digital Humanities”), яка, на думку Марії Чікарькової, без перебільшення визначатиме „характер культурології майбутнього”⁵.

Якщо взяти до уваги лише сучасні гуманітарні рефлексії, пов’язані з тим, як життя і культуру у ХХІ столітті змінюють роботи, то ми побачимо, що чимало внутрішніх сюжетів цих рефлексій так чи інакше розвивають проблематику, означену аналізованим текстом К.Чапека. Не випадково українська перекладачка цього тексту звернула увагу, що ще його друковані варіанти 1990-х років ХХ століття, видані чеською мовою, містили численні вилучення та цензурні купюри – їй вдалося відшукати варіант 1920 року, аби в цьому пересвідчитися⁶: адже навіть у середині 1990-х років деякі міркування письменника звучали як загроза майбутньому людської цивілізації. Тут доречно буде пригадати міркування Кетрін Хейлз про специфіку літературних творів, які не є “пасивними каналами”: „вони активно формують і значення технологій, і значення наукових теорій в культурному контексті. Вони також втілюють положення, подібні до тих, які пронизують наукові теорії в критичних точках”⁷. Від початку 1990-х років суттєво змінилися дискурси рецепції техніки і технологій, хоча не подолано сприйняття їх як

⁵ Чікарькова М. *Сучасна культура. Проблеми аксіології і термінології*, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018, с. 175–177.

⁶ Ващенко О. *Чеському слову „робот” сто років!...*, с. 16.

⁷ Хейлз К. *Як ми стали постлюдством. Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці*: Пер. з англ., Київ: Ніка-Центр, 2013, с. 45.

„антигуманних”, „байдужих до наших моральних цінностей”, сповнених „нелюдських імперативів”⁸ тощо.

Сучасний науковий дискурс про роботів та перспективи співіснування людей і розумних машин містить три основних точки зору на найближчу перспективу.

Перша полягає у ризиках переростання штучного інтелекту у невідвотну для людей тотальність, яка усуває людство з поля культури і виробництва. Скажімо, Джеймс Баррат допускає ймовірність того, що „людство втратить контроль над власним майбутнім”⁹ і буде підкорене штучним інтелектом. Томас Девенпорт і Джулія Корбі, стверджуючи, що вже почалася „третя доба автоматизації”, пророкують, що зовсім скоро, за кілька десятків років, „машини почнуть захоплювати сферу прийняття рішень”¹⁰.

Згідно другої точки зору, можливим бачиться комфортне співіснування людства і штучного інтелекту. „Технології самі по собі нейтральні, – наголошує футуролог Річард Уотсон у контексті зближення фантастики і футурології, – але це лише якщо ви приберете з рівняння людину... Упродовж ще багатьох років найбільша напруга виникатиме саме на перетині людської історії, людської природи і, як зараз говорять, нелюдських технологій”¹¹. Так, про змагання штучного та людського інтелекту, яке завершиться паритетною нічиєю, міркують Ерік Брінюлфссон та Ендрю Макафі¹². Вже згаданий Джеймс Баррат допускає і такий сценарій, у якому в доволі осяжному майбутньому „найважливіші рішення, що визначатимуть життя людей, будуть приймати машини – або люди, чий інтелект підкріплено та підсилено машинним інтелектом”¹³, і що це буде скорі-

⁸ *Теоретическая культурология*, Москва-Екатеринбург: Академический проект – Деловая книга, РИК, 2005, с. 157.

⁹ Баррат Дж. *Последнее изобретение человечества. Искусственный интеллект и конец эры Homo sapiens*. Пер. з англ. Москва: Альпина Паблишер, 2015, с. 11.

¹⁰ Девенпорт Т., Корбі Д. *Вакансія: людина. Як не залишитися без роботи в добу штучного інтелекту*. Пер. з англ. Київ: Наш Формат, 2018, с. 9.

¹¹ Уотсон Р. *Технологии против человека. Как мы будем жить, любить и думать в следующие 50 лет?* Пер. з англ. Москва: Форс, 2020, с. 16.

¹² Брінюлфссон Е., Макафі Е. *Друга епоха машин. Робота, прогрес та процвітання в часи надзвичайних технологій*. Пер. з англ. Київ: К.Fund, 2016, с. 72–77.

¹³ Баррат Дж. *Последнее изобретение человечества. Искусственный интеллект и конец эры Homo sapiens*, с. 9.

Olena Bondareva, Artur Bracki, *Artistic articulation of the problem of posthumanity...*

ше добровільне „передавання” повноважень, аніж “захоплення”¹⁴. Ювал Ной Харарі теж переконаний, що „багато хто буде щасливий передати значну частину прийняття рішень” у руки штучного інтелекту, або хоча б консультуватися з ним, „коли треба робити важливий вибір”¹⁵. Переваги інформаційних технологій, скоріш за все, варто оцінювати не у контексті історій про кінець людства („ми любимо придумувати сюжети на цю тему, тому що смертні”, – переконаний Марк О’Коннел¹⁶), а у контексті розвитку інтелекту, адже інформаційні технології, за твердженням Мартіна Форда, „заключають в собі такий рівень інтелекту, який до певної міри можна назвати безпрецедентним для історії розвитку технологій”¹⁷. Річард Уотсон при цьому усвідомлює, що у всіх дискусіях про вади та переваги штучного інтелекту „відбувається зіткнення між тими, хто скерований у майбутнє, і тими, хто біжить від нього”¹⁸, а видатний дослідник штучного інтелекту Стюарт Рассел розмірковує, як саме можна уникнути апокаліптичних наслідків протистояння людей і машин¹⁹, і застерігає від забобонних спроб завадити розвитку технологій: „закладатися супроти людської винахідливості – нерозумна ідея, особливо коли на кону наше майбутнє”²⁰.

Зрештою, зовсім одиничні візії майбутнього ґрунтуються на тому, що технології ніколи не перевершать людину. У прагненні зробити власні сумні для людства прогнози дещо оптимістичнішими, Томас Девенпорт і Джулія Корбі наголошують, що є „види сучасної діяльності, які не підлягають програмуванню”²¹, і саме там людині відводяться і будуть

¹⁴ Там само, с.10.

¹⁵ Харарі Ю.Н. *НОМО DEUS: За лаштунками майбутнього*: Пер. з англ., Київ: ВООКСНЕФ, 2020, с. 413.

¹⁶ О’Коннел М. *Искусственный интеллект и будущее человечества*. Пер. з англ. Москва: Форс, 2020, с. 9.

¹⁷ Форд М. *Роботы наступают. Развитие технологий и будущее без работы*: Пер. з англ., Москва: Альпина-нон-фикшн, 2016, с. 105.

¹⁸ Уотсон Р. *Технологии против человека. Как мы будем жить, любить и думать в следующие 50 лет?*, с. 14.

¹⁹ Рассел С. *Сумисний з людиною. Штучний інтелект і проблема контролю*. Пер. з англ. Київ: ВООКСНЕФ, 2020, с. 189–199, 311–320.

²⁰ Там само, с. 19.

²¹ Девенпорт Т., Корбі Д. *Вакансія: людина. Як не залишитися без роботи в добу штучного інтелекту*, с. 142.

відведені у майбутньому ключові ролі²². Мартін Форд наполягає, що новітні технології в цілому є людинозалежними: „якщо виключити наукову фантастику, усі працездатні технології штучного інтелекту, по суті, є варіантами штучного інтелекту у „вузькому” розумінні цього терміну”, отже, потребують модерування з боку людей²³. І зовсім райдужною виглядає прогностика Девіда Міндела: він вбачає утопічною ідею, що „сьогодні або в майбутньому роботи зможуть діяти повністю самостійно”²⁴. Ювал Ной Харарі закидає науковій фантастиці, що вона привчила людей до страху перед потенційною війною між роботами і людьми, „тоді як насправді нам потрібно боятися конфлікту між невеликою елітою надлюдей, посилених алгоритмами, і величезним нижчим класом позбавлених усяких прав Homo sapiens”²⁵.

Давайте поміркуємо, як у всі ці контексти вписується п'єса К. Чапека „Р.У.Р. Россумові універсальні роботи” і які її ідеї на століття випередили час і досі є актуальними.

Кому належить сюжет „бунту машин”? Оформлення колізії „бунту машин”, яка у подальшому стане одним із матричних сюжетів літератури та кінематографа, відбулося саме у тексті К. Чапека „Р.У.Р. Россумові універсальні роботи”. Щоправда, від 1924 року росіяни приписуватимуть авторство цього сюжету Олексію Толстому, чия п'єса „Повстання машин”, втілена у квітні 1924 р. на сцені Ленінградського державного великого драматичного театру ім. М. Горького (загалом виставу зіграли 36 разів), насправду була переробкою твору чеського письменника, перекладач якого „поділився” текстом з О. Толстим, а потім судився з ним як плагіатором К. Чапека. На плагіатування О. Толстим відомого тексту також свого часу звертав увагу Олексій Горький. Оскільки журнал „Новый зритель” (1924, № 27, 15 липня) розмістив цю інформацію, а зараз цей оцифрований корпус вже давно доступний дослідникам, більшість біографій російського письменника віднедавна оминають цю сторінку його „творчості”, а сучас-

²² Там само, с. 226–250.

²³ Форд М. Роботы наступают. Развитие технологий и будущее без работы, с. 306.

²⁴ Минделл Д. *Восстание машин отменяется! Мифы о роботизации*. Пер. с англ., Москва: Альпина-нон-фикшн, 2017, с. 17.

²⁵ Харарі Ю.Н. 21 урок для 21 століття: Пер. з англ., Київ: ВООКСHEF, 2020, с. 306.

ні ресурси, що розміщують посилання на цей твір О.Толстого, зазначають що він є „художньою переробкою” п’єси „Р.У.Р.”. Показово, що в той же час у Ленінграді у Пресувному театрі П.П.Гайдебурова йшла перекладена російською п’єса К.Чапека „Р.У.Р.” Першовідкривачем цього сюжету для світової культури таки є Карел Чапек.

Архетип гомункула. Актуалізація матриці гомункула – штучно створеної людини, яка веде свій лік ще від середньовічної алхімії та Парацельса, вписувала твір К.Чапека у синхронний контекст його часу. 1920-ті роки по всьому світу оживлюють цю матрицю, вдало проварійовану у „Фаусті” Гете (Мері Нортон, Румер Годден, Вільям Сомерсет Моєм, Девід Генрі Кемер, Міхаїл Булгаков). Саме ця матриця уможливила „модерні шляхи виходу за межі реальності”²⁶, яких так прагнула художня словесність першої чверті ХХ століття. Як бачимо, Карел Чапек не лише перебуває у сучасному йому літературному мейнстрімі: він чи не першим глобалізує проблему тиражування, промислового вироблення штучних істот та його наслідків, якими з процесу самовідтворення може бути вилучено людину – тобто, через художню матерію першим артикулює проблему постлюдства. Повоєнне європейське людство ще не оговталось від травм Першої світової, не впевнене у власних перспективах, демонструє перестороги конструювання власної ідентичності – такі як „асиметричність”, „осмислення своєї відчуженості”, „одномірність”²⁷, тому шукає способів штучної редуплікації, в якій будуть усунені людські страхи та психологічні комплекси.

Перспектива олюднення роботів і криза гуманістичної цивілізації. Переосмислення колізії „олюднення роботів”, за версією автора, відбудеться за кілька десятиліть.

У п’єсі „Р.У.Р. Россумові універсальні роботи” є три покоління творців цих істот. Чапек веде витoki фантастичної історії від свого актуального часу – 1920 року, коли старий фізіолог Россум розпочав власні наукові експерименти щодо відтворення живої матерії – протоплазми.

Сполуку, наділену властивостями живої матерії, у його тексті віднайдено через один зодіакальний цикл, тобто, через 12 років, у 1932 році,

²⁶ Чікарькова М. *Сучасна культура. Проблеми аксіології і термінології*, с. 163.

²⁷ Лютий Т. *Двійник. Про природу дублювання і множинності*, Київ: Віхола, 2021, с. 153.

„якраз через чотириста сорок років після відкриття Америки”. Перехідними формами експериментів „божевільного” старого Россума стають „медуза з мозком Сократа”, „п’ятдесятиметровий хробак”, „штучний собака”, „недорозвинене теля”, яке за кілька днів здохло, точна, але нежиттєздатна копія людини, „два фізіологічних монстри”. Штучні люди старого Россума мають всі людські органи, проте не відчувають статевих потреб і не живуть довше трьох діб.

Молодий інженер Россум, небіж старого, хоче робити людей „швидше за природу”, він знає, „що таке індустрія”, тому з конструкції „нової людини” він „викинув, що можна, і дещо спростив”. Його роботи, вироблення яких вже поставлене на потік, мають природний зріст, приємну людиноподібну зовнішність, навпомацки їх шкіра нагадує людську: „Витвір інженера технічно витонченіший за продукт природи”. Проте це лише сліпі виконавці команд: робочим механізмам не треба грати на скрипці, радіти, мріяти про прогулянку, прикрашати свою зовнішність, гніватися, сміятися. Їм взагалі не потрібні емоції, вони слухняно реагують на накази. Вони не знають, коли зупинитися, тому чекають на команду. Вони „ніколи нічого нового не придумують”, тому „були би гарними університетськими викладачами”.

Кіборги. Зрештою, з’являються удосконалені роботи доктора Галла – перехідні між роботами і людьми (пізніша фантастична традиція називатиме їх „кіборгами”, сполучаючи „кібернетичну” та „органічну” матерії): на прохання Гелени цей учений проводить таємні експерименти, аби наділити бодай кількох роботів душею, і саме ці істоти мають шанс навчитися любити і створити нове життя після того, як роботи без душі знищили людство і втратили секрет власного відтворення, унеможливленого без втручання людини, бо „лише люди здатні відродити життя”.

Донна Харвей визначає кіборга як „кібернетичний організм, гібрид машини й організму, створіння соціальної реальності і водночас породження фантазії”²⁸ і пропонує дві точки зору на кіборгів: 1) маскулінну – „загратування планети глобальним контролем”, „апокаліпсис Зоряних воєн, розв’язаних начебто для оборони”, „кінцеве привласнення жіночих тіл

²⁸ Харауэй Д. *Манифест кіборгов: наука, технологія и соціалістический фемінізм 1980-х*: Пер. з англ., Москва: Ад Маргинем, 2016, с. 5.

Olena Bondareva, Artur Bracki, *Artistic articulation of the problem of posthumanity...*

у маскулінній оргії війни”); 2) фемінну – „живі соціальні і тілесні реальності, в яких люди не бояться свого подвійного споріднення з тваринами і машинами, не бояться завжди часткових ідентичностей і протилежних точок зору”²⁹. Перша точка зору у п’єсі „Р.У.Р.” корелює з сюжетом повстання роботів, друга – саме з усвідомленням Геленою необхідності дати кільком роботам шанс бути не лише механічною матерією, а наблизити їх до людей.

Дискурс постлюдства артикулюється у п’єсі через постановку філософської проблеми несамодостатності будь-якого розуму, у культурі якого відкидається погляд на людину як на Боже створіння: „Розум – це дурниця. Це нічого... Без історії, без душі”. Тиражування бездуховного розуму рано чи пізно призводить до того, що людство проголошується поза законом і знищується. Не випадково архітектор Алквіст у ситуації смертельної загрози безрезультатно шукає молитву проти прогресу, розвиток якого перетворює людство на постлюдство.

Кетрін Хейлз описує сутність постлюдини наступними характеристиками: перевага інформаційної моделі перед матеріальною реалізацією, відтак біологічне тіло перестає мати особливе значення; свідомість – це маленький фрагмент ідентичності постлюдини, а не її повна картина; „концепція постлюдини вбачає в тілі первісний протез, що ним ми всі навчилися користуватися, і продовження або заміна тіла іншими протезами стає продовженням процесу, який розпочинається до нашого народження”³⁰; зрештою, „концепція постлюдини конфігурує людську істоту так, аби вона могла цілковито поєднуватися та відтворюватися розумними машинами”³¹.

Саме у такому контексті майбутнє відтворення безплідного та самознищеного людства у п’єсі К.Чапека покладається на двох експериментальних роботів, яких доктор Галл наділив душею, а люди таку можливість назавжди втратили.

Постгуманізм і трансгуманізм. Метафоричний шлях трансформації сконструйованих постгуманістичних істот та оприявлення їх рабської

²⁹ Там само, с. 25.

³⁰ Хейлз К. *Як ми стали постлюдством. Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці*, с. 22.

³¹ Там само, с. 22.

сутності розкривається у п'єсі через різні іпостасі: від ідеального робітника, який повинен бути найдешевшим, бездушним, мати найменше потреб та мінімальні запити, „не мати смаку”, взагалі “нічим не цікавитися” – до рабів, які роблять за людей абсолютно все, не бояться смерті, але скоро починають глибоко зневажати людей, які стали „безплідними”, „пустоцвітами”, – і, зрештою, до „залізних воїнів”, „солдатів”, „навчених воювати”, на яких „уряди перетворювали роботів”, готових долучитися до будь-якої бойні – аж до знищення людства. Часткове “олюднення” двох робото-копій у фіналі знімає певний трагізм твору, чого вимагав від автора драматургічний жанр, аби твір потрапив на сцену.

Механічність і запрограмованість стають у п'єсі мірилами досконалості роботів. Це перші кроки до трансгуманізму, який редукує або взагалі скасовує біологічне в людині. Марк О'Коннел вважає, що трансгуманізм ґрунтується на механічному сприйнятті людського життя – як сконструйованого механізму з потенціалом суто технічного удосконалення: „людські істоти – це пристрої, і наш обов'язок і наша доля – стати кращими версіями себе: ефективнішими, потужнішими, кориснішими”; тож трансгуманізм розглядається як „вивільнення від самої біології”³², що у п'єсі демонструють два покоління роботів – створіння молодого Россума та експериментальні кіборги доктора Галла.

Перспективи євроатлантичної цивілізації вбачаються у п'єсі К.Чапека доволі примарними. Насамперед це видно із національної приналежності, країни походження та роду занять її персонажів-людей.

„Кожен із головних героїв п'єси уособлює домінуючу на той час національну євроатлантичну цивілізацію. Наприклад, Гаррі Домін, головний директор, – американець, представляє Сполучені Штати Америки з її топ-менеджерами, промисловцями, науковцями, д-р Галл – француз, представляє Галію, тобто Францію, Фабрі – італієць, Італію, Галлемеєр – німець, Німеччину, Бусман – єврей, Британію. Окрім того, усі імена не є випадковими, а наділені певним смисловим навантаженням. Россум – від чеського „розум, раціоналізм”; Домін – від латинського Dominus, тобто „володар, бог”; Фабрі – від латинського faber (ремесло, техніка); Бусман – від англійського бізнес (торгівля). Єлена, за Гомером, є уосо-

³² О'Коннел М. *Искусственный интеллект и будущее человечества*, с. 14.

Olena Bondareva, Artur Bracki, *Artistic articulation of the problem of posthumanity...*

бленням краси та любові; Алквіст – від латинського *aliquis* (будь-хто, звичайна людина) або від іспанського *el quisto* (фаворит); Нана – від російського „няня”, Робот Примус – “перший”³³.

Здається, біле людство зібрало в одному місці все краще, що тільки може мити – інженерну думку, фінансових геніїв, топ-менеджерів, фізіологів, психологів, представників нового бізнесу. Проте колективна „успішність” цих людей та їхньої справи виявляється міфом, не здатним навіть передбачити реальні загрози та виклики, не те що впоратися з ними.

Макс Хоркхаймер і Теодор Адорно констатують, що у сфері культури „потужний стилетвірний вплив європейського духу залишився у минулому”³⁴. А Донна Харвей іде ще далі: вона деструктурує заяжену європейську матрицю „успішності”, втіленням якої є білий заможний чоловік, що знається на прогресі та підпорядкував собі природу. Відтак стосунки подібного суб’єкта з роботами як „Іншими” наперед визначено як запрограмоване протистояння: „У традиції західної науки і політики – традиції расистського, маскулінно центрованого капіталізму, традиції прогресу, традиції освоєння природи як ресурсу для виробництва культури, традиції відтворювання себе самого з віддзеркалень інших – стосунки між людиною і машиною були прикордонною війною”³⁵. З появою художньої реальності, яка скасовує цю матрицю „успішності”, „втрачається трансцендентна авторизація інтерпретації, а з нею і онтологія, що обґрунтовує західну епістеміологію”³⁶. В результаті настає усвідомлення, що „гендерна, расова і класова свідомість – досягнення, нав’язані нам страшним історичним досвідом суперечливих соціальних реальностей патріархату, колоніалізму, расизму, капіталізму”³⁷. Вже через багато десятиліть після створення п’єси К. Чапека „Р.У.Р.” постколоніальний дискурс розвиватиме теорії про неуніверсальність західного знання і західної моделі світу. А сам Карел Чапек у п’єсі художньо реалізує ситуацію втрати шан-

³³ Ващенко О. *Чеському слову „робот” сто років!...*, с. 16.

³⁴ Хоркхаймер М., Адорно Т. *Культурная индустрия: просвещение как способ обмана масс*. Пер. з нем., Москва: Ад Маргинем, 2016, с. 45.

³⁵ Харауэй Д. *Манифест киборгов: наука, технология и социалистический феминизм 1980-х*, с. 8–9.

³⁶ Там само, с. 18.

³⁷ Там само, с. 28.

сів на самовідтворення у носіїв євроатлантичних цінностей початку ХХ століття: вони стають фізіологічно безплідними, не матимуть потомків.

Крах маскулінності та передумови зародження дискурсу фемінізму.

Хоча маскулінність – це „куди жорсткіший рольовий набір порівняно з фемінністю”³⁸, чоловіки з компанії „Россумові універсальні роботи” поступово демонструють спочатку взірцеві маскулінні риси, а потім, під загрозою знищення, – їх повну втрату.

Донна Харвей у кіборгах вбачає початок краху маскулінності: „Кіборг – це втілення фантазії та живого досвіду, що змінює те, що вважалося жіночим досвідом наприкінці ХХ століття”³⁹. Відтак кіборги для неї – це „створіння постгендерного світу”, наділені відсутністю сексуальності та будь-яких психологічних комплексів, що в результаті призводить до їх неспроможності народжувати, тож кіборги починають функціонувати як „карикатура маскулінної мрії про відтворюваність”⁴⁰.

Парадоксально, але у п’єсі К. Чапека жінка Гелена виявляється прогресивнішою та мудрішою за всіх чоловіків, з якими вона опиняється на захопленому роботами острові. Вона, на відміну від чоловіків, вміє триматися у нестандартних ситуаціях; саме вона знищує інженерну документацію, яка би дозволила роботам самовідтворюватися; вона ж колись умовила доктора Галла зробити кількох експериментальних роботів, які тепер матимуть місію відтворити людство.

Ідеальні воїни. Прогностичний талант Карела Чапека, який згодом повноцінно реалізується в його „Війні з саламандрами”, розкрився і в цій п’єсі. Він передбачив розквіт нацизму у ХХ столітті через метафору виготовлення „національних” роботів, яких навчать люто ненавидіти роботів іншої марки, а також “війну на Балканах”, яка заторкне всіх. „Майбутнє, – розмірковує Річард Уотсон, – це завжди мисленнева конструкція, як правило, створювана на базі нещодавно пережитих подій”⁴¹. Можли-

³⁸ Марценюк Т. „Захисники Галактики”: *Влада і криза у чоловічому світі*. Київ: Комора, 2020, с. 17.

³⁹ Хараузі Д. *Манифест кіборгов: наука, технологія і соціалістический фемінізм 1980-х*, с. 6.

⁴⁰ Там само, с. 10–17.

⁴¹ Уотсон Р. *Технології против человека. Как мы будем жить, любить и думать в следующие 50 лет?*, с. 13.

Olena Bondareva, Artur Bracki, *Artistic articulation of the problem of posthumanity...*

во, саме тому візії Карела Чапека пов'язані з війною, адже Європа ще не оговталася від травми Першої світової війни і опинилася у ситуації, коли „минуле... постає горизонтом сенсу, спрямованим до майбутнього людей, а не послідовністю природних подій”⁴².

Антиутопічні образи ідеальних штучних воїнів у п'єсі К. Чапека інспірують дискусії інтелектуалів про роль роботів у подальших війнах, адже „штучний інтелект стає незамінним інструментом для військових, співробітників розвідувальних організацій та представників органів контролю та нагляду у тоталітарних державах”⁴³.

У контексті війни як актуального дискурсу всього ХХ століття технології та їх концептуальні художні проєкції, зокрема, роботи і кіборги – це, поза сумнівом, „пошук чогось значно більшого, ніж ми самі, та підпорядкування йому”⁴⁴.

Висновки. П'єса Карела Чапека „Р.У.Р. Россумові універсальні роботи” багато в чому випередила свій час і створила платформу для міркувань про долю людства в епоху роботизації не лише у художній літературі, науковій фантастиці та антиутопіях, але і в інших гуманітарних і точних науках. Це у смисловому плані дуже потенційний художній твір, яким визначено низку гуманітарних дискурсів ХХ – початку ХХІ століть. П'єса корелює з сучасними гуманітарними дослідженнями постлюдства, постгуманізму і трансгуманізму, розглядає різні проєкти постгуманістичної редуплікації людини – архетип гомункула, типи олюднених роботів, кіборгів, залізних воїнів, пророкує занепад маскулінного дискурсу і зародження фемінізму, ставить під сумнів універсальність євроатлантичних цінностей, на чому пізніше оформиться постколоніальний дискурс. Імпакт-фактор цього драматургічного тексту виходить за межі художньої літератури і театру і поширюється на всю культуру, адже запроваджене Карелом Чапеком поняття „робот” виступає стійким концептом культури, трансформацій і технологій. Твір „Р.У.Р. Россумові універсальні роботи”

⁴² РВюллер Т. *Що таке час. Пер. з норвезьк., Київ-Львів: Ніка-Центр, Видавництво Аннети Антоненко, 2018, с. 105.*

⁴³ Форд М. *Роботи наступають. Развитие технологий и будущее без работы, с. 309.*

⁴⁴ Уотсон Р. *Технологии против человека. Как мы будем жить, любить и думать в следующие 50 лет? с. 272.*

демонструє здатність художнього мислення до прогностики, означування перспективної загальнонаукової проблематики та структурування майбутніх гуманітарних дискурсів.

Література

К.Айзпурвит. *В Чехии отмечают столетие слова «робот», придуманного братьями Чапками*. Radio Prague International: Архив передач. URL: <https://ruski.radio.cz/v-chehii-otmechayut-stoletie-slova-robot-pridumannogo-bratyami-chapekami-8698439>

Дж.Баррат. *Последнее изобретение человечества. Искусственный интеллект и конец эры Homo sapiens*. Пер. з англ. Москва: Альпина Паблішер, 2015.

Е.Брінюлфссон, Е.Макафі. *Друга епоха машин. Робота, прогрес та процвітання в часи надзвичайних технологій*. Пер. з англ. Київ: K.Fund, 2016.

О.Ващенко. *Чеському слову “робот” сто років!* Слово Просвіти, 2021, №5(1109), 4-10 лютого.

Т.Вюллер. *Що таке час*. Пер. з норвезьк., Київ-Львів: Ніка-Центр, Видавництво Аннети Антоненко, 2018.

Т.Девенпорт, Д.Корбі. *Вакансія: людина. Як не залишитися без роботи в добу штучного інтелекту*. Пер. з англ. Київ: Наш Формат, 2018.

Т.Лютій. *Двійник. Про природу дублювання і множинності*, Київ: Віхола, 2021.

Т.Марценюк. *“Захисники Галактики”: Влада і криза у чоловічому світі*. Київ: Комора, 2020.

Д.Минделл. *Восстание машин отменяется! Мифы о роботизации*. Пер. с англ., Москва: Альпина-нон-фикшн, 2017.

М.О’Коннел. *Искусственный интеллект и будущее человечества*. Пер. з англ. Москва: Форс, 2020.

С.Рассел. *Сумісний з людиною. Штучний інтелект і проблема контролю*. Пер. з англ. Київ: ВООКСНЕФ, 2020.

Теоретическая культурология, Москва-Екатеринбург: Академический проект – Деловая книга, РИК, 2005.

Olena Bondareva, Artur Bracki, *Artistic articulation of the problem of posthumanity...*

Р.Уотсон. *Технологии против человека. Как мы будем жить, любить и думать в следующие 50 лет?* Пер. з англ. Москва: Форс, 2020.

М.Форд. *Роботы наступают. Развитие технологий и будущее без работы:* Пер. з англ., Москва: Альпина-нон-фикшн, 2016.

Ю.Н.Харарі. *HOMO DEUS: За лаштунками майбутнього:* Пер. з англ., Київ: ВО-ОКСHEF, 2020.

Ю.Н.Харарі. *21 урок для 21 століття:* Пер. з англ., Київ: BOOKCHEF, 2020.

Д.Харауэй. *Манифест киборгов: наука, технология и социалистический феминизм 1980-х:* Пер. з англ., Москва: Ад Маргинем, 2016.

К.Хейлз. *Як ми стали постлюдством.* Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці: Пер. з англ., Київ: Ніка-Центр, 2013.

М.Хоркхаймер, Т.Адорно. *Культурная индустрия: просвещение как способ обмана масс.* Пер. з нем., Москва: Ад Маргинем, 2016.

К.Чапек. *Р.У.Р. Россумові універсальні роботи: колективна драма з елементами комедії на три дії,* Київ: Комора, 2021.

М.Чікарькова. *Сучасна культура. Проблеми аксіології і термінології,* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018.

Bibliografia

Ajzpurvit. K., *V Chekhii otmechayut stoletie slova «robot», pridumannogo brat`yami Chapekami.* Radio Prague International: Arkhiv peredach. URL: <https://ruski.radio.cz/v-chehii-otmechayut-stoletie-slova-robot-pridumannogo-bratyami-chapekami-8698439>

Barrat Dzh., *Poslednee izobretenie chelovechestva. Iskusstvennyj intellekt i konec ery Homo sapiens.* Per. z angl. Moskva: Alpina Pabliher, 2015.

Briniulfsson, E. Makafi. E., *Druha epokha mashyn. Robota, prohres ta protsvitannia v chasy nadzvychainykh tekhnologii.* Per. z angl. Kyiv: K.Fund, 2016.

Vashchenko O., *Cheskomu slovu "robot" sto rokov!* Slovo Prosvity, 2021, №5(1109), 4-10 liutoho.

Viuller T., *Shcho take chas.* Per. z norvezk., Kyiv-Lviv: Nika-Tsentr, Vydavnytstvo Annety Antonenko, 2018.

Devenport T., Korbi. D., *Vakansiia: liudyna. Yak ne zalyshytisia bez roboty v dobu shtuchnoho intelektu.* Per. z angl. Kyiv: Nash Format, 2018.

Olena Bondareva, Artur Bracki, *Artistic articulation of the problem of posthumanity...*

- Liutyi T., *Dviinyk. Pro pryrodu dubliuvannia i mnozhynnosti*, Kyiv: Vikhola, 2021.
- Martseniuk T., *“Zakhysnyky Halaktyky”: Vlada i kryza u cholovichomu sviti*. Kyiv: Komora, 2020.
- Mindell D., *Vosstanie mashin otmenyaetsya! Mify o robotizaczii*. Per. s angl., Moskva: Alpina-non-fikshn, 2017.
- O’Konnell M., *Iskusstvennyj intellekt i budushhee chelovechestva*. Per. z angl. Moskva: Fors, 2020.
- Rassel S., *Sumisnyi z liudynoiu. Shtuchnyi intelekt i problema kontroliu*. Per. z angl. Kyiv: BOOKCHEF, 2020.
- Teoreticheskaya kulturologiya*, Moskva-Ekaterinburg: Akademicheskij proekt – Delovaya kniga, RIK, 2005.
- Uotson R., *Tekhnologii protiv cheloveka. Kak my budem zhit, lyubit i dumat v sleduyushhie 50 let?* Per. z angl. Moskva: Fors, 2020.
- Ford M., *Roboty nastupayut. Razvitie tekhnologij i budushhee bez raboty*: Per. z angl., Moskva: Alpina-non-fikshn, 2016.
- Kharari Yu. N., *HOMO DEUS: Za lashtunkamy maibutnoho*: Per. z angl., Kyiv: BOOKCHEF, 2020.
- Kharari. YU. N., *21 urok dlia 21 stolittia*: Per. z angl., Kyiv: BOOKCHEF, 2020.
- Kharauiej D., *Manifest kiborgov: nauka, tekhnologiya i soczialisticheskij feminizm 1980-kh*: Per. z angl., Moskva: Ad Marginem, 2016.
- Kheilz K., *Yak my staly postliudstvom. Virtualni tila v kibernetysi, literaturi ta informatytsi*: Per. z angl., Kyiv: Nika-Tsentr, 2013.
- Khorkkhajmer M., Adorno T., *Kulturnaya industriya: prosveshhenie kak sposob obmana mass*. Per. z nem., Moskva: Ad Marginem, 2016.
- Chapek K., *R.U.R. Rossumovi universalni roboty: kolektyvna drama z elementamy komedii na try dii*, Kyiv: Komora, 2021.
- Chikarkova M., *Suchasna kultura. Problemy aksiolohii i terminolohii*, Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho, 2018.